

koji pažljivo čita ovu dobrodošlu i vrijednu knjigu jasno je da su zajedničke točke, točke dodira, između Marxa i kršćanstva veoma ograničene i da se nalaze na području pozitivne humanosti. On ih nabroja:

»da je čovjek bitno budućnosno biće,
da nije unaprijed razgovjetno dano što će on biti,
a da ipak o njegovoj praksi 'ovdje i sada' ovisi što će doista biti« (158).

Nas veseli da su dodirne točke baš na području pozitivne humanosti. To nas veseli tim više, jer razvoj našeg teoretskog marksizma u zagrebačkoj i beogradskoj školi tendira prema otvorenom humanizmu. Ipak smo još jako daleko. Dobro bi bilo kad bi se barem upoznali.

PUT U SOVJETSKI SAVEZ 1972

(*Legenda i zbilja*)

M. V. Čelkanović

Kad se tupoljev u podne maglovitog jesenskog dana munjevito vinuo nebu pod oblake, a zatim u trenutku postigao visinu od deset tisuća metara, dobio sam dojam da sam ni na nebu ni na zemlji, u carstvu snova, u predjelima dječjih razigranih zamišljaja. Avion kao da je bezbrižno lebdio nad bezmjerjem bjeline oblaka, zanesen promatrao nemoguće i moguće njihove oblike koje je isklesao neumorni neimar svemira. Sve ljepši od ljepšega; sve čudnovatiji, neobičniji, razigraniji. I sunce je u mirnom hodu šetalo začaranim visinama i pažljivo promatralo igru prirode, vatromet ljepote.

U takvom raspoloženju skraćuje se vrijeme, hitro hlape trenuci; Dnjeper se ukaza neočekivano, Kijev zasja poput prostrane livade ispunjene žutosivim cvjetovima; tupoljev se zaustavi na pisti. Pitao sam se na izlazu: je li to bila zbilja ili priviđenje legende?

Kijev je prvi vidio Krista

Kijev je, poput Beča, gotovo dvomiljunski grad, raširen na 770 km². Od te površine otpada na parkove dvije trećine. Sav je obnovljen kakav je bio, a još k tome nedavno je osvježen skladnim bojama fasada. Izgleda poput svojih građana živ i mlad. Kao da se pomlađuje na svom poznatom mostu ljubavi, gdje mladi rado navrate da učvrste razigrane snove.

Kad smo se uspeli iznad lijevog kanjona Dnjeptra da započnemo razgledavanje grada, učinila nam se ova duga rijeka (2085 km) što spaja daleka mora nekako preveć tiha i suzdržljiva. Dnjeper je tekao uozbiljeno i dostojanstveno, jer je prolazio ispod golemoga kipa ruskog cara sv. Vladimira, koji je na tom mjestu primio krštenje (998. g.) i doveo svoje podanike da i oni prime kršćanstvo.

Legenda priča — rekla nam je mlada Nataša — da je sv. Vladimir prije konačne odluke o pripadnosti određenoj religiji zamolio predstavnike i istočnog i zapadnog kršćanstva i muslimanstva da mu protumače svoje vjerovanje, pokažu liturgiju, opišu čudoredni kodeks i sve ostalo. Srce mu je prionulo uz istočno kršćanstvo, jer ga je zanimalo bogatstvo njihove liturgije.

Postojao je pokušaj legende da se i sv. Andrija dovede u vezu s pokrštenjem Ukrajinaca (i Rusa), što je i ovjekovječeno na jednoj slici u obnovljenoj svećevnoj crkvi.

Krivot je, dakle, na obalama Dnjeptra u Kijevu započeo hod nuskom zemljom. Uspjeh je bio obilan. Još su tome spomenici brojne crkve sa svojim pozlaće-

nim kubetima. Od njih je samo deset otvorenih. Dok sam u Vladimírskom saboru promatrao bogoslužje, krštenje djece, uvjenio sam se da je Krist još tu. A što tek reći za Kievsko-pečarskaju lavru, taj golemi samostan (iz 11—18. st.) ne samo umjetnina, već prvenstveno svetosti i ljubavi? Prolazio sam s ganućem podzemnim hodnicima, gledao izbe zazidanih monaha, njihova brojna — navodno naravno (trajna temperatura oko 17°) mumificirana tjelesa, tijelo njihova utemeljitelja Antona, kapele, sitne ikonostase, svjedočanstva duhovnog herojstva.

Prošao sam i kroz vrata oslobođenja od grijeha. Car je kroz njih prošao, tvrdi legenda, tri puta.

Promatrao sam ruševine saborne crkve, koju su opustošili Nijemci za drugoga svjetskog rata. Legenda veli da su je zidala dvanaestorica braće. I da su svi smaknuti, da ne bi sličnu sagradili na drugom mjestu.

Punina dojmova neosjetno sprečava da se svrati pozornost na prostrane i divne parkove, Bakutinov i ostale spomenike, na pr. radničkim žrtvama iz Arsenala 1917. Ali Spomenik Slave ne može se mimoći. To je hram heroja, hram nove religije.

Žureći uz Operu, spomenik Lisenka, Akademiju, crveno obojeni univerzitet, spomenik Ševčenka (koji je nadomjestio carev), našli smo se na centralnom sportskom stadionu, koji može primiti sto tisuća gledalaca.

Potresna je istina o utakmici smrti. Nijemci su odveli nogometaše u logore. Uprilicili su s njima utakmicu pod uvjetom: ako popuste pobjedu okupatorima, slobodni su; u protivnom bit će likvidirani. Nijemci su izgubili s rezultatom 5:1. Kijevski sportaši izgubili su živote. Poginuli su dostojanstveno i časno. Kad se poslije rata dogotovio stadion i odigrala prva utakmica, od one stravične utakmice iz 1941. bile su sačuvane dvadeset i dvije ulaznice.

Vozeći se Dnjeprom pred odlazak iz Kijeva razmišljao sam o zbilji i legendama iz ovog lijepog grada...

Skele su obrana Rige

Put do Rige, glavnog grada Letonije, trajao je gotovo jednako kao i do Kijeva, iako je razdaljina 860 km, jer mali iljušin ide sporije. Promatrati oblake u sivilu sutona, tami noći — poseban je doživljaj. A prolaziti tunelom između oblaka nezaboravno je. Iz duboke daljine kao da palucka neko daleko odblijesje tamnoružičastog i tamnozelenog svjetla, poput pozdrava naslućenih nada.

Letonija ima — veli novi tumač Voloda — samo 64 tisuće četvornih kilometara i jedva dva i po milijuna stanovnika. Jezera oko tri tisuće, rijeka gotovo za polovinu manje (1400). Najveća je Daugava. Na njezinu dnu — priča legenda — živi ljubomorna vila. Zavjerila se da će potopiti grad Rigu kad se sasvim dovrši. Ali i ljudi su domišljati. U Rigi se uvijek nešto radi, skele su trajno oko građevina, danas već i dizalice. Vila proviri glavu, vidi skele i vraća se natrag. Mora čekati. A Riga živi dalje.

Letonija je i zemlja jantara. Stara legenda priča o kćerki morskog cara, koja se zaljubila u ribara. Otac nije pristao na ženidbu. Kćerka je plakala, suze se pretvorile u jantar. Kad joj je sagradio dvorac za miraz, suze su prestale teći. Jantara ima obilno, može se, vele, i na obali naći. U to se nisam mogao uvjeriti.

Riga je zanimljiv grad. Ime mu znači — vijugava rijeka. Diče ga stare crkve s visokim tornjevima, stari grad sa svojim tipičnim kućama, kulama, vratima i uskim ulicama. Kamenje za ulice bila je obveza građana. Oporuka je bila ništetna (pravno nevaljala), ako oporučitelj nije ostavio gradu bar dva kamena. Na prozore se plaćao porez prema veličini. Tako je i kuća trojice braće ispala neobična, jer je svaki učinio prozore toliko velike, koliko je kesa dopuštala.

U vezi sa švedskim vratima legenda priča kako se građanka zaljubila u pučanina (izvan zidina), i nisu mogli nikako ostvariti svoje želje. U noći stare godine djevojka pokuša pobjeći, ali je stražar uhvati. Bila je zazidana uz

vrata. Neprestano je ponavljala: volim te... Stoga i sada u noći stare godine dolaze zaljubljeni da slušaju ponavljanje iz prezitka: volim te...

Riga je i velika luka, prva poslije lenjingradske, s tisuću brodova godišnje. Razvijena je radioindustrija, izrada čarapa, granit itd. Od deset kazališta i opera u Letoniji sedam je u Rigi. Prvi su u čitanju knjuga i posjetima biblioteka. Cvijeće se iznimno prodaje po cijelom gradu. I u Rigi ima Spomenik Slave. I te kakav.

Nedaleko od grada u krasnoj crnogoričnoj šumi nalazi se spomenik-logor Salaspils, djelo umjetnikâ, jezivi spomen na 23 logora za njemačke okupacije 1941—1944.

Kad smo u Jurmali, ljetnikovcu u Riškom zaljevu, promatrali 30 km dugu plažu i visoke valove, tumači nam naglasiše da je tu kao i u cijeloj Letoniji lako dobiti rastavu braka. Nose prvenstvo i u tom.

Nedjeljni dan u Rigi bio je svojevrstan doživljaj. Mogli smo prisustvovati našoj misi u katoličkoj katedrali, i ujedno promatrati i jutrom i navečer obrede u istoj crkvi. To je bio prvi izravni susret s katolicima u Sovjetskom Savezu. U Letoniji ih ima oko milijun. Razgovarali smo i sa svećenicima.

Uz katedralu ispinje se gotski zvonik od 80 m. Njegovo jedno zvono nekada je zvonilo samo u tri slučaja: kad bi prolazio osuđenik, za poplave i u slučaju otkrića nevjenstva žene. Jedne noći su ga žene potopile. I otada više nikada ne zvoní.

Kad smo napuštali Rigu, još izdaleka vidjeli smo na tornju od 120 m luteranske crkve sv. Petra iz 1209., koja se upravo obnavlja za muzej, grb grada — pljetao (sv. Petra), simbol dobrote i kajanja, a poslije reformacije znak snage. On je s jedne strane pozlaćen, s druge crn. Označava dvostruku sudbinu. Kad je u 18. st. graditelj završio sadašnje zdanje, uzjašio je na ogromnog pijetla, ispio čašu i bacio je na zemlju. Nije se razbila. Znak trajnosti. Do sada ova simbolika bila je realna. Uvjereni smo i za budućnost. Ne samo za ovu građevinu, nego i za ustanovu-zajednicu koju predstavlja.

Uz Tallinn jezero suza

I Riga i Tallinn odmah očituju da Letonija i Estonija nisu ruske zemlje, kao što nije ni susjedna Litva. To se vidi ne samo iz dvojezičnih natpisa, već i iz običaja i mentaliteta ljudi. Baltik je drugo negoli Rusija. Dosta mi je bilo prošetatí noću Tallinom pa da mi slika bude jasna.

Oblačnog dopodneva Estonka Irina odmah nas je povela u stari dio grada. Njegovo ime (kao i naslov istoimenog epa) znači: grad junaka. Sa zapadne strane je jezero. Legenda veli da je plemenita Linda, žena Kalyvana, poslije smrti muža nosila kamenje da ovjekovječi njegov nepoznati grob. Jedan veliki kamen nije mogla donijeti. Plakala je i plakala, od suza se stvaralo jezero. Još je tu. Voda je pitka. A veliki kamen i danas se vidi.

Promatramo ogromnu tvrđavu, zvanu Dugi Herman, gdje su momari 1906. digli ustanak. I vođa i šesnaest drugova, strijeljani su. Jedna je od četiri tvrđave iz 12. st., visoka 50 m, zidovi debeli 2 m.

Prolazimo uz pravoslavnu sabornu crkvu, gdje pet-šest žena prisustvuje liturđiji. Uspinjemo se uz uske ulice, ali planski izvedene u srednjem vijeku, što Tallinn smatra svojim prvenstvom. Zbog uskoće su bile često svađe među ženama, koje su nosile široke suknje. Vitez je lako otklonio spor: nek prva prođe starija. I više svađe nije bilo.

Navratili smo u luteranske crkve, jer su Estonci pretežno luterani. Samo tri tisuće katolika i jedna petina pravoslavaca. Za razliku od Litve koja je pretežno katolička i Letonije s preko milijun katoličkih vjernika. Ostaci katoličkih samostana u Tallinnu i cijeloj Estoniji svjedoče o cvatnim vremenima Kristove Crkve. Nekad samostanska crkva otaca dominikanaca danas je župna crkva za katolike grada. Litvanac župnik sve nam je točno rastumačio.

Susret s luteranskim biskupom Estonije obogatio je naše spoznaje. Vitalan šezdesetogodišnjak, glava obitelji od osamnaest članova, sa svojih stotinjak

pastora, od kojih dvije žene, vodi uspješno svoju vjersku zajednicu i vjeruje u besmrtnost kršćanstva.

Posjet etnografskom selu (kao i u Rigi), ogromnom pjevačkom stadionu i tribini, specifičnom nevidenom groblju u mladoj borovoj šumici bez ikakvih simbola i znakova sveo je naš dvodnevni boravak zaokruženoj cjelini.

Dok smo napuštali Tallinn, zvonilo je zvono koje nikom ne uskraćuje svoje pjesme. Pred Bogom smo svi jednaki. Sjetih se i luteranske biskupske crkve, u kojoj je uz vrata sahranjen donžuanski morski pirat Johanēs. Za oprostjenje grijeha zaželio je da vjernici ulazeći u crkvu prelaze preko njega. A smijeh mi procvata na licu, kad u mislima dočarah jedan od trgovačkih ulica Tallinna, gdje i danas na jednoj zgradi stoji kip starkelje s naočalima, kako bulji za mladom ženom. Osveta supruge poslije njegove smrti. Od njezinih suza nije se stvorilo jezero.

Legendarni Lenjingrad

Lenjingrad se raširio na prostoru od 570 km², presijeca ga šezdeset njezika i kanala, nekad smješten na stotinjak otoka, sada na polovinu manje, okićen je s gotovo trista mostova. Od prvog dana do danas sazdan od žive stvarne legende. U njemu još živi utemeljitelj Petar Veliki, sva prohujala vremena, Lenjin, oktobar, današnjica.

Petropavlovska tvrđava, zametak Petrovgrada, Zečji otok, u sivilu jeseni izranja kao rascvali lopoč na mirnoj zelenkastoj stajačici. Crkva, ikonostas, carski grobovi u mramornim sarkofazima blistavih boja, kovnica novca i medaljona, zatvori, top za označavanje podneva, sve to djeluje pomalo sanjarski, neusklađeno, a opet povezano u nekom lancu stoljetnog dostizanja.

Univerzitetska četvrt s 15 fakulteta, 20 tisuća studenata, luka, 80 muzeja — da Ermitage posebno ne ističem — u Zimskom dvorcu, koji je odigrao odlučujuću ulogu u oktobarskim danima, Admiraliitet, brodogradilište (prvo), zgrade administracije, trgovačke kuće, tvornice, domovi, hoteli, stambene zgrade — sve je to kostur četveromilijunskog grada.

Lenjingrad je doživio brojne poplave. Svako sto godina jednu. Visina vode 1924. dosegla je 4,10 m. Toličke ratove, pustošenja, razaranja. Uvijek je odolijevao.

U drugom svjetskom ratu neosvojen, iako trajno opsjedan i opkoljen. Hitleru se nije ispunila nakana da u hotelu Astoria održi primanje nakon njegovog pada, premda su u Zemunu već bile otisnute pozivnice. Gotovo sav srušen, ali nepokoren. Milijun i dvjesto tisuća žrtava. Neprijatelj je došao na 30 km daljine, ali ni stopu više. Dnevni obrok pri kraju je bio spao na 25 grama dnevno, polovina piljevine a polovina mekinja.

Nakon pet godina poslije rata grad je osvanuo u staroj ljepoti. Danas je skoro nevjerojatno da je tako bilo, jer nigdje traga tužnoj zbilji prošlosti. Aurora stoji usidrena i ostaje spomenikom junaštva iz dana revolucije. A novo memorijalno groblje, skladnih oblika, smišljenih spomenika i pjesničkih natpisa kao u epopeji spominje brojne žrtve i okrunjene natčovječanske napore.

Lenjingrad je nerazdvojiv od Lenjina. Tu je polagao pravo od 1891., govorio na javnom trgu 1920. itd. Skoro trista mjesta u gradu povezano je s njime. Njegov muzej broji 5000 dokumenata.

S Marsova polja iz Lenjingrada prenesena je vatra u sva spomen-groblja svih petnaest glavnih gradova republikâ Sovjetskog Saveza. Grad je heroj, odlikovan s pet ordena.

Nemoguće je nabrojiti predivne crkve, parkove, kazališta, spomen-mjesta pjesnika, umjetnika svih vrsta, glazbenika, političara.

Među dvadeset otvorenih crkava jedna je katolička. Djeluje skladno iznutra i izvana. Posvećena je sv. Petru. Župnik Litvanac vodi brigu za pet tisuća katolika, uglavnom Poljaka. Jedna petina gravitira crkvi. Oni daju za porez crkve godišnje tri tisuće rubalja, uzdržavaju je u svakodnevnim potrebama, vode brigu o svom dušobrižniku.

Dva puta smo u njoj slavili bogoslužje i razgovarali sa svećenikom. U petak ujutro iskupilo se na našoj misi oko četrdesetak žena. Zbog daljine oba smo jutra maručili jeftine i uslužne taksiste.

Trodnevni boravak u Lenjingradu ishlapio je hitro. Skočili smo i do treće crkve na svjätetu — Isakijski sabor. Legenda o sv. Isakiju povezuje ga s našim južnim stranama. Njegov dan slave — 30. V. — poklapa se s rođendanom cara. Zavinili smo i u muzej ateizma, nekadašnju crkvu, i uvjerali se da na području vjere i nevjere pomirenja nema. Naslućuje se vidno oblikovanje nove religije ateizma. Još jasnije rečeno apoteoze Čovjeka. Da li će to prerasti u formiranu religiju, teško je prorokovati.

Prošli smo malo Nevskim prospektom da osjetimo bilo trgovine, malo metroom, pa tramvajem da vidimo promet i ljude. U predvečerje već smo plovili za Moskvu. Čavrljamo s jednim inženjerom i šefom autobusne stanice. Kao da ne znamo pravo razlučiti zbilju od legende.

Moskva je ruski Rim i Jeruzalem

Već je bila prava noć kad smo stigli u Moskvu. Prohladno. Ništa čudno za početak listopada.

Naš hotel Lenjingradska je tipično je zdanje staljinskih vremena i dimenzija. Visoko uzvit s tornjem, preko dvadeset katova, spušta se u ravnim masivnim linijama i čvrsto sjeda na temelje. Prizemlje daje sliku dvorca 19. st.: mramor, kovani lusteri, luksus, masivnost, pomalo glomaznost i jedra mirnoća, sigurnost. Takvih građevina ima u Moskvi mnogo. Eksportirane su i izvan Rusije (...).

Šetnja Moskvom u Boljšoj teatr, Lomonosov univerzitet, do galerije Borodinske bitke, veličanstvenim metroom, ili pješice čistim ulicama, posjet Lenjinovoj biblioteci od dvadeset šest milijuna primjeraka, zastajanje pred tolikim spomenicima, u parkovima, sve to može poslužiti kao pratnja prvotnog i najbitnijeg. Po svemu tome sedammilijunska Moskva ne bi bila što jest.

Izlet u Zagorsk, nekadašnje središte Ruske pravoslavne crkve, uklopljen u posjet Moskvi, dobio je upravo time realne obrise. Jedan od dva teološka instituta i jedan od tri muška samostana. Slika žeravice koja još tinja. Patrijarh se preselio u Moskvu. Tiho i ustrajno gašenje i zbilje i legende.

Sedamdeset kilometara do Zagorska omogućilo nam je mrvičak uvida u rusko selo, ali samo iz daljine. Kućice skladne, vrtići lijepi, okućnice skromne. Još jedini ostatak privatne svojine.

Svugdje i na svakom koraku zbilja i legenda isprepletenu idu zajedničkim hodom...

Povratak na krilima legende i zbilje

Moskva je napola spavala kad smo se u rani radni dan kišnog listopada žurili na aerodrom. Bila je gusta magla. Nakon pozdrava s Irinom iz Lenjingrada, koja nas je pratila po Sovjetskom Savezu, primio nas je uslužno tupovljev i hitro uzletio. Kroz dva i po sata vožnje prebira sam dojmove, ne obazirući se naročito na bujne oblake ispod nas.

Sovjetski je Savez i prostran i lijep i prirodno bogat. Ljudi su vrijedni, odani ognjištu i religiji. Carska su vremena gotovo zaboravljena, nova se polako rađaju. Želje i ostvarenja nemaju isti tempo. Pouke su brojne iz svakog područja.